

*До разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 08.051.182
Дніпровського національного
університету імені
Олеся Гончара*

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента Чукаєвої Вероніки Олександрівни, доцента, кандидатки історичних наук, доцента кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України на дисертацію **ЯКОВЛЄВА СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА** на тему: «Регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного і воєнного стану (порівняльно-правове дослідження)», представлену до захисту у разову спеціалізовану вчену раду Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Тема дисертації присвячена фундаментальній проблемі сучасної юридичної науки – балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом конституційних прав і свобод людини в умовах особливих правових режимів. Повномасштабна збройна агресія проти України та динамічні геополітичні виклики зумовлюють нагальну потребу в модернізації національного законодавства про надзвичайний та воєнний стан.

Використання автором порівняльно-правового методу (зокрема, аналізу досвіду країн ЄС) дозволило виявити загальноцивілізаційні тенденції обмеження та захисту прав людини. У дослідженні представлено комплексний порівняльно-правовий аналіз надзвичайного законодавства провідних європейських держав, включаючи Німеччину, Францію, Польщу, Іспанію, Велику Британію та Україну, що є найбільш широким подібним аналізом, виконаним в сучасній національній юридичній літературі. Це робить дослідження вкрай вчасним, актуальним і практично значущим для адаптації законодавства України до міжнародних стандартів та європейського права.

Зміст і структура дисертації

Робота має логічну структуру, яка складається з вступу, де чітко визначаються та освічуються актуальність роботи, аналіз літератури, методологія дослідження, її мета, завдання, які визначили структуру роботи з трьох розділів, де кожний розділ поділяється на два підпункта. У вступі дослідження також чітко визначено *предмет* – нормативно-правові міжнародні та національні механізми регулювання й реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів включно з практикою їх застосування, а також напрями їх удосконалення та *об'єкт* – суспільні відносини, що виникають у процесі запровадження та дії надзвичайного і воєнного станів, пов'язані з реалізацією, забезпеченням і обмеженням прав і свобод людини. Таким чином дисертант С. І. Яковлев визначив логічну межу проблем свого дослідження.

У *першому розділі*: «Загально-правові засади регулювання введення надзвичайного і воєнного стану: порівняльно-правовий аналіз» автор надає нормативно-правові та наукові трактування таким категоріям як «надзвичайний стан» і «воєнний стан», аналізує міжнародно-правові стандарти реалізації прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного та воєнного стану. Основними висновками цього розділу є те, що нормативно-правові та наукові підходи до визначень понять «воєнного стану» та «надзвичайного стану» помітно відрізняються та при глибшому їх порівнянні виявляється пов'язаний з останнім правовим режимом третій – «зона надзвичайної екологічної ситуації». Придання всім трьом режимам конституційної важливості відповідним відокремленням від інших наділяє виконавчу владу особливими повноваженнями з обмежень прав людини та громадянина під час їх дії.

Таким чином, дослідження суті понять конституційних надзвичайних станів через аналіз підстав їх запровадження – один з обраних засобів виконання поставленого завдання поряд з розбором крізь принцип законності для дотримання «якості закону». Тим більш, що за його результатами були

наведені трактування понять «засоби ураження» та «загроза нападу», встановлені справжні змісти дефініцій «пандемія», «панзоотія», «особливо важливі об'єкти життєзабезпечення», «міжнаціональний конфлікт», «міжконфесійний конфлікт», «масові безпорядки», «надзвичайна екологічна ситуація», «небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності».

У другому розділі дисертації: «Особливості регулювання прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів в Україні», автором було досліджено особливості регулювання і реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного стану, проаналізована судова практика ЄСПЛ та різноманітних національних судів з проблем реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного та воєнних станів. Це надало змогу досліднику надати загальні висновки щодо особливостей практики забезпечення контролю з реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного та воєнного станів в країні.

У третьому розділі дисертаційного дослідження «Визначення можливостей і меж обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів в міжнародному і національному розрізі» автор надав аналіз правового регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного стану через порівняльно-правовий аналіз а також зазначив основні напрямки вдосконалення механізму реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів. Комплексне дослідження проблематики в цьому розділі надав змогу визначити у висновках, що напрями оптимізації механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина під час дії конституційних надзвичайних правових режимів зосереджені на приведені національного надзвичайного законодавства у відповідність нормативних актів одного з одним, подолання правових прогалин шляхом доповнення законодавства та внесення відповідних змін, зокрема, щодо понятійного апарату при визначені підстав оголошення того чи іншого особливого стану, подекуди суперечливої структури надзвичайних законів, можливості

паралельної дії всіх надзвичайних режимів, що покликані вимогами «якості закону» через, зокрема, принцип верховенства права.

У загальних висновках дисертаційного дослідження автор зазначив основні аспекти порівняння певних особливостей правового регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах правового режиму надзвичайного і воєнного стану в Україні і в країнах Європейського Союзу, що вказує на практичне виконання дисертаційної мети дослідження та виконання її завдань.

Список використаних джерел має 379 позицій які вказують на різноманітні нормативні першоджерела та наукових статей, монографій які надали можливість досліднику робити комплексний компаративний аналіз проблематики дисертації.

Додатки А, Б, В, Г, Е, Ж, З зроблені у формі порівняльних таблиць з текстами різноманітних нормативних джерел, які надають можливість автору визначати особливість правового регулювання забезпечення прав і свобод людини і громадянина під час різних форм надзвичайних станів у державах. Також додатки гармонійно працюють під час викладання аналітичного матеріалу у розділах тексту дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження є складовою частиною планових тем науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також корелюється із завданнями Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара у межах акредитованої освітньо-наукової програми «Право» за спеціальністю 081 «Дисертацію виконано відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в

Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021).

Роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара третього рівня вищої освіти за акредитованою освітньо-науковою програмою «Право» зі спеціальності 081 «Право» (Сертифікат про акредитацію освітньої програми 8127, дійсний до 01.07.2029 р.). та в межах наукових тем: «Модель публічного управління сучасної України: проблеми побудови і результати реформування» (номер державної реєстрації 0122U001410), «Механізм забезпечення прав і свобод людини й громадянина в умовах воєнного стану і повоєнної відбудови» (номер державної реєстрації 0125U002353).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від «01» грудня 2022 р.), що підтверджує її інституційну та наукову легітимність.

Робота також корелюється з напрямками досліджень, спрямованих на вивчення процесів імплементації європейських стандартів до становлення правових інститутів та їх впливу на сучасне законодавство і правозастосовну практику захисту прав і свобод людини і громадянина. У цьому контексті дисертація сприяє розвитку комплексних та компаративних наукових підходів до осмислення юридичних гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина що має міжгалузеве значення та зумовленість розвитку судової національної практики. Дисертаційна робота має належний рівень узгодженості з визначеними державними, галузевими та інституційними науковими пріоритетами.

Метою дисертаційного дослідження С.І. Яковлєва є порівняння певних особливостей правового регулювання прав і свобод людини і громадянина в

умовах правового режиму надзвичайного і воєнного стану в Україні і в країнах Європейського Союзу.

Для досягнення поставленої мети дисертантом було вдало обраний методологічний інструментарій, що становить комплекс сучасних загальнонаукових та спеціальних методів, які застосовуються в юридичній науці. Зокрема: метод порівняльного правознавства, який послугував для зіставлення норм міжнародного права з національними законодавствами при розгляді міжнародно-правового регулювання реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів; логічний метод для послідовного аналізу положень міжнародних актів, визначення їх обов'язковості та сфери дії; системний метод, що надав можливості дисертанту розглянути міжнародні правові механізми у взаємозв'язку з національними і оцінити їх ефективність у забезпеченні прав і свобод людини; метод системного та структурного аналізу сприяв оцінці взаємозв'язку між законодавчими положеннями та практикою їх застосування, а також встановленню прогалин та суперечностей в нормативній базі при опануванні завдання щодо регулювання реалізації та обмежень прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного стану; аналіз судової практики ЄСПЛ і національних судів з проблем реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів (підрозділ 2.2.) відбувався за допомогою методів конкретизації та порівняння судових рішень, що надали можливість виділити ключові підходи у практиці вирішення спорів щодо обмеження прав і свобод людини. Використано також метод інтерпретації правових норм, який дозволив оцінити обґрунтованість рішень судів та відповідність їх положенням законодавства і міжнародних стандартів.

Також дисертант для досягнення мети та виконання визначених завдань використовував методи прогнозування та моделювання, що дало змогу досліднику запропонувати практичні шляхи удосконалення механізмів забезпечення прав і свобод людини, вжито при опрацюванні напрямків вдосконалення механізму реалізації прав і свобод людини в умовах надзвичайного і воєнного станів (зокрема підрозділ 3.2.). Метод узагальнення

та систематизації сприяв сформулювати рекомендації на основі аналізу нормативних актів, судової практики та міжнародних стандартів.

Для всього дослідження в цілому застосовувались методи аналізу та синтезу, метод функціонального аналізу, який дав змогу оцінити, як конкретні правові механізми забезпечують або обмежують права людини. Порівняльний метод допоміг зіставити практику реалізації прав у різних правових режимах.

Комплексне застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, логічний та системний методи) разом зі спеціальними правовими методами (формально-юридичний аналіз, порівняльно-правовий метод, метод інтерпретації та функціонального аналізу) це свідчить, що С.І. Яковлев має високий рівень вміння використання методологічного інструментарію юриспруденції для дослідження проблем правового регулювання забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні в загалі та дає змогу робити глибоке та всебічне дослідження проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в умовах надзвичайного та воєнного станів в Україні та на міжнародному рівні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, сформульовані в дисертації, базуються на методологічному плюралізмі, що включає порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний та герменевтичний методи. Емпіричну базу дослідження склали:

- Конституція України та конституції зарубіжних держав.
- Міжнародно-правові акти (ЄКПЛ, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права).
- Практика Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України.
- Законодавство України, що регулює правовий режим воєнного та надзвичайного стану.

Дисертантом опрацьовано значний масив (379 позицій) наукової літератури, що забезпечило репрезентативність та високу достовірність отриманих результатів.

Наукова новизна отриманих результатів

Рецензована праця є комплексним порівняльно-правовим дослідженням, у якому сформульовано низку положень, що мають наукову новизну.

Головними науковими здобутками є:

- *Вперше* на основі компаративістського аналізу виокремлено «універсальне ядро» прав людини, які за жодних умов (включаючи воєнний стан) не можуть бути обмежені (абсолютні права), та проведено класифікацію відносних прав за критерієм ступеня їх можливого обмеження; застосовано підхід до вивчення надзвичайних правових режимів в Україні як конституційних, визначених Конституцією України, врегульованих заздалегідь розробленим надзвичайним законодавством згідно з міжнародними стандартами, до яких віднесено лише три: надзвичайний стан, воєнний стан та зони надзвичайної екологічної ситуації;

- *Удосконалено* дефініцію «пропорційність обмеження прав людини в умовах надзвичайних правових режимів», під якою запропоновано розуміти юридичний критерій оцінки дій держави на предмет дотримання балансу між суспільним інтересом безпеки та збереженням сутності конкретного права; виведено власне розуміння понять: «надзвичайний стан», «воєнний стан», «зона надзвичайної екологічної ситуації»; надано способи розв'язання неврегульованого, позбавленого логічності, взаємозв'язку правових режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації; з метою дотримання принципу верховенства права запропоновано привести у відповідність поточне законодавство про надзвичайні стани.

- *Дістало подальшого розвитку* теоретичне обґрунтування концепції «дерогації (відступу від зобов'язань)» у міжнародному та національному праві, а також критеріїв легітимності такого відступу в період збройних конфліктів, застосовано підхід до виявлення проблем національного

надзвичайного законодавства у світлі відповідності міжнародним стандартам, як критеріїв успішності належного правового регулювання прав і свобод людини і громадянина за виняткових обставин та подолання недоліків на основі наявних зразків закордонного досвіду.

- *Зазначено далекосяжний напрям подальшого дослідження* – пошук ефективних механізмів спонукання урядів до неухильного дотримання принципів *верховенства права, законності та конституційних приписів*, а також положень заздалегідь розробленого надзвичайного законодавства. Особливої уваги потребує питання встановлення чітких механізмів політичної та юридичної відповідальності за їх порушення або умисне обходження.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження

Теоретичне значення полягає в суттєвому збагаченні вітчизняної теорії конституційного та міжнародного права в частині функціонування правової системи за екстремальних умов. Усі наукові результати, теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, які викладені в дисертаційній роботі, одержані автором у процесі самостійного вивчення додали нові змістовні визначення основних наукових категорій у системі вивчення проблем реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина під час надзвичайних станів. Представлена праця є самостійним кваліфікаційним науковим дослідженням, у межах якого С.І. Яковлев сформулював та обґрунтовував наукову новизну, концептуальні підходи й практичні пропозиції з приводу можливості імплементації європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини. Викладені в дисертації положення відображають самостійну наукову позицію здобувача та є результатом його власного наукового здобутку.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх використання у:

- **Законотворчості:** при розробці змін до Законів України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану»;

- **Правозастосуванні:** в діяльності органів державної влади та військових адміністрацій задля недопущення протиправного звуження прав громадян;
- **Освітньому процесі:** при підготовці підручників і викладанні дисциплін «Конституційне право», «Порівняльне правознавство», «Міжнародний захист прав людини», «Реалізація прав і свобод та обов'язків громадян України».

Повнота викладу в опублікованих працях

Основні положення дисертації повністю відображені в опублікованих працях автора (усього 9 публікацій, з яких 4 статей у фахових виданнях України та 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях). Публікації точно та репрезентативно відображають зміст дисертаційної роботи.

Зауваження та дискусійні положення (конструктивна критика)

Оцінюючи позитивно дисертацію загалом, вважаємо за необхідне висловити такі зауваження та побажання дискусійного характеру:

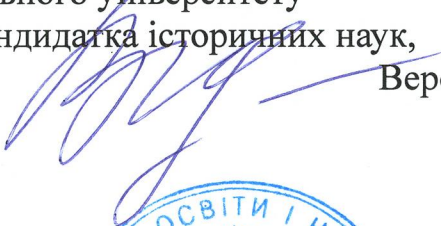
1. У Розділі 2, аналізуючи досвід країн ЄС, автор недостатньо чітко розмежував правові інститути «надзвичайного стану» та «стану облоги», що існують у французькій правовій доктрині, що дещо нівелює глибину порівняльного аналізу.
2. У загальних висновках до 2 Розділу немає чіткого переліку основних особливостей правового регулювання прав і свобод людини в умовах надзвичайного та воєнного стану в Україні
3. У підрозділі 2.2 здобувач визначає про розширення повноважень судової гілки влади щодо контролю за пропорційністю обмежень прав громадян військовими адміністраціями. Проте поза увагою автора залишилося питання процесуальних строків і реальної спроможності судів здійснювати такий розгляд в умовах активних бойових дій.
4. Текст роботи містить поодинокі редакційні неточності та повтори в узагальнюючих висновках до розділів, які, однак, не знижують загального високого теоретичного рівня дослідження.

Загальний висновок

Дисертаційне дослідження Яковлєва Сергія Івановича на тему: **«Регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного і воєнного стану (порівняльно-правове дослідження)»** є самостійною, завершеною науковою працею. За своєю актуальністю, науковою новизною, методологічним рівнем та практичним значенням робота повністю відповідає чинного Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 44 від 12.01.2022 р., а її автор заслуговує на присудження ступеня **доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**.

Рецензент:

доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара, кандидатка історичних наук,
доцентка

Вероніка ЧУКАЄВА

Проректор з наукової роботи

Олег МАРЕНКОВ

